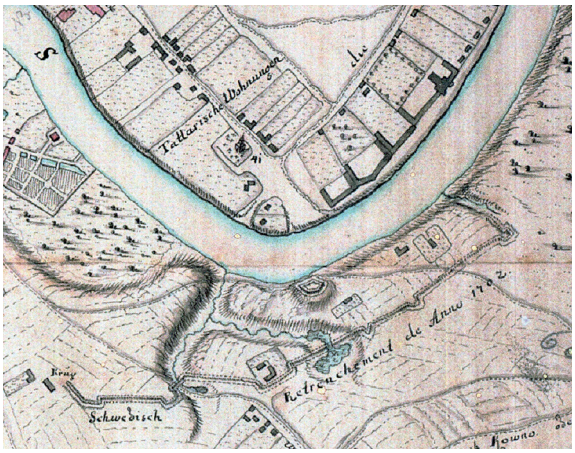
Linas Girlevičius

Įtvirtinimų paieškos Vilniuje, Upės gatvėje 21

2015 m. rudenį atlikti žvalgomieji tyrimai istoriniame Vilniaus Saltoniškių priemiestyje, Vilniaus senamiesčio (UK 16073) apsaugos zonoje, sklypo Upės g. 21 R dalyje, kur numatomi statybos darbai. Pagrindinis tyrimų tikslas buvo nustatyti, ar numatytoje statybos darbų zonoje esama archeologinių radinių ar struktūrų, iš istorinių planų bei kitų šaltinių žinomų įtvirtinimų liekanų. Anksčiau sklype archeologiniai tyrimai nebuvo atliekami. Arčiausiai šioje miesto dalyje tyrimai vyko sklypuose Sėlių g. 2, 4 (*ATL 2007 metais*, V., 2008, p. 576). Jų metu čia ištirti 5 šurfai, fiksuotas 0,25–1,1 m kultūrinis sluoksnis su pavieniais archeologiniais radiniais. Ankstyviausiu aptiktu archeologiniu radiniu laikytinas keraminio indo fragmentas, datuotas XVI–XVIII a.

1 pav. 1702 m. datuojamų švedų įtvirtinimų atvaizdas 1737–1740 m. Vilniaus miesto plane.

Fig. 1. Image of the 1702 Swedish fortifications in the 1737–1740 Vilnius city plan

1737–1740 m. datuojamame Vilniaus miesto plane iš saksų generolo Johano Georgo Maksimiljano fon Fiurstenhofo Europos miestų planų rinkinio tiriamoje teritorijoje vaizduojami 1702 m. datuojami Šiaurės karo metu įrengti švedų įtvirtinimai (1 pav.). Matoma, kad teritorija su kalvelėje buvusiu bastionu, sodybomis, ežerėliu ir iš jo Neries link tekančiu upeliuku yra apjuosta bastioninių įtvirtinimų linijos, kurioje bastionus jungia kurtinos.

Tikėtina, kad įtvirtinimų aplinkoje, jiems praradus gynybinę reikšmę, laidoti žmonės. Iš istorinės kartografinės medžiagos žinoma, kad spėjamų kapinių būta pastato Konstitucijos prospekte 26 (dabartinis „Forum palace“ pastatas) aplinkoje, nes jį statant buvo aptikta žmonių kaulų (iš kapų ar masinių palaidojimų?). Iki II Pasaulinio karo ir jo metu Vilniuje dirbusio lenkų mokslininko Marjano Moreliovskio duomenimis, įtvirtinimų liekanos iki karo dar buvo matomos žemės paviršiuje. Vietovės reljefas stipriai pakeistas po II Pasaulinio karo, pastačius dabartinio Lietuvos edukologijos universiteto rūmus, bendrabučius, šalia jų įrengiant Studentų ir Upės gatves.

XVII–XVIII a. bastioniniai įtvirtinimai Europoje ir jos valstybių įtakos zonose ar kolonijose buvo statomi pagal tikslius karo inžinierių skaičiavimus. Priklausomai nuo laikotarpio, mokyklos, kuriai projektuotojas priklausė, būta tam tikrų dėsningumų. Vilniuje buvę XVI(?)–XVIII a. bastioniniai įtvirtinimai, nors žinomos apytikrės jų buvimo vietos, archeologų iki šiol nėra plačiau tyrinėti.

2015 m. vykusių žvalgomųjų tyrimų metu numatomos statybos teritorijoje ištirti 3 3x2 m dydžio šurfai, iš viso 18 m^2 plotas. Sklypo Upės g. 21 R dalyje aptiktos spėjamų 1702 m. datuojamų švedų įtvirtinimų gynybinis griovys.

Šurfe 1 po velėna kastas XX a. II puse (XXI a.?) datuojamas kultūrinio sluoksnio hori-

zontas, kurio bendras storis – iki 55 cm. Šurfo PR kampe 50 cm gylyje atkastas iki 40 cm storio tamsiai pilkos žemės sluoksnio fragmentas – archeologinis sluoksnis. Jo datavimas nėra tiksliai nustatytas, nes jame surastas tik vienas radinys – kalvio darbo vinis. Po šiuo sluoksniu šurfo PR kampe 70 cm ir didesniame gylyje pasiektas geltono smėlio, žvyro įžemis. Kitose šurfo dalyse tirti maišyto žvyro, maišyto žvyro bei smėlio sluoksniai su pilkos žemės tarpsluoksniais, žemėjantys P–Š kryptimis. Manome, kad jie žemėjo šurfe aptikto gynybinių įtvirtinimų griovio giliausios vietos link. Manytina, kad šis sluoksnis yra susiformavęs erozijai ardant netoliese aukštesnėje vietoje buvusį gruntą ar iš jo žmogaus suformuotas struktūras. Spėjamame erozijos suformuotame griovio užpilde aptikta santykinai nedaug XVIII(?)–XIX a. datuojamų archeologinių radinių: buitinės keramikos, stiklo, metalo dirbinių fragmentų. Buvusio griovio kontūras geriausiai buvo matomas šurfo R sienelėje (2 pav.).

Griovio P šlaitas buvo kiek suapvalintas. Po maišyto smėlio sluoksniais su pilkos žemės tarpsluoksniais tirtoje griovio dalyje 2,4 m gylyje atkastas tamsiai pilkos žemės sluoksnelis (buvusi velėna?), po juo, virš griovio dugno – iki 25 cm storio pilkšvo smėlio sluoksnis. Palaipsniui gilėjantis griovys šurfo vietoje nuo žemės paviršiaus yra įgilintas į baltą smulkų žvyrą iki 2,7 m, o nuo buvusio žemės paviršiaus – apie 2 m. Atsižvelgiant į natūralaus įžemio paviršiaus padėtį griovio atžvilgiu, tikėtina, kad griovys šurfo vietoje darė posūkį.

Šurfas 2 tirtas apie 6 m atstumu į ŠR nuo šurfo 1 (3 pav.). Po velėna ir naujausiaisiais laikais suformuotais sluoksniais 0,2–1,1 m gylyje šurfe atkastas pilkos spalvos žemės, maišytos su žvyru, o kai kur ir gana stambiais akmenimis, sluoksnis. Jo paviršius žemėja Š–P, spėjamo griovio centrinės dalies kryptimi. Jo storis

2 pav. Šurfe 1 atkasto griovio dalies pjūvio fragmentas iš V. L. Girlevičiaus nuotr.

Fig. 2. A fragment of the section of the ditch excavated in test pit 1, as seen from the W

3 pav. Šurfas 2 tyrimų metu iš ŠR. Antrame plane – šurfo 1 vieta. L. Girlevičiaus nuotr.

Fig. 3. Test pit 2 during the excavation, as seen from the NE. The site of test pit 1 is in the background

4 pav. Šurfe 2 atkasta spėjamo griovio Š šlaito apatinė dalis iš PV. L. Girlevičiaus nuotr.

Fig. 4. The lower part of the N slope of the conjectured ditch unearthed in test pit 2, as seen from the SW

šurfe – 1,75 m ir didesnis. Šurfo P dalyje virš šio sluoksnio yra susiformavęs 20–60 cm storio maišyto smėlio, sluoksniuoto su pilka žeme, sluoksnis, o aukščiau šio – iki 45 cm storio su pilka žeme maišyto žvyro sluoksnis, iki 15 cm storio maišyto smėlio sluoksnis ir iki 20 cm storio pilkos žemės su smėliu sluoksnis. Šurfe aptikta XIX(XVIII?)–XX a. datuojamų archeologinių radinių, taip pat žmonių kaulų ir jų nuolaužų. Vidurinėje šurfo dalyje pasiekus 1,9–2,1 m gylį, toliau gilintasi tik nedideliame 90x90 cm dydžio plotelyje šurfo ŠV dalyje. 2,1–2,6 m gylyje, po pilkos žemės su žvyro priemaiša ir gana stambiais akmenimis sluoksniu čia atkastas Š–P kryptimi stipriai nuolaidėjantis balto smėlio ar smulkaus žvyro įžemis – spėjamo griovio Š šlaito apatinė dalis (4 pav.).

Šurfų 1 ir 2 tyrimų metu nustatyta, kad spėjamo griovio plotis siekė 7–8 m.

Šurfas 3 tirtas į R nuo šurfų 1 ir 2 vietų. Po velėna šurfe atkastas tamsiai pilkos žemės su žvyru ir akmenimis sluoksnis. Pilkos žemės sluoksnis – 0,5–1,5 m (veikiausiai ir didesnio) storio. Jis, kaip ir žemiau jo slūgsantys sluoksniai, nuolaidėja P–Š kryptimi. Todėl spėjamo griovio vidurinė, giliausia dalis šioje sklypo dalyje veikiausiai yra į Š nuo šurfo 3. Pasiekus 1,25–1,3 m gylį, toliau gilintasi tik dalyje šurfo. 0,65–1,5 m gylyje atkastas maišyto smėlio, sluoksniuoto su pilka žeme, sluoksnis. Kai kur P–Š kryptimis žemėjantys tamsiai pilkos žemės intarpai yra gana stori, iki 30 cm. Pasiekus 2 m gylį nuo žemės paviršiaus, bandyta pasiekti įžemį mažesniame plotelyje. Tačiau šio kasinio tinkamai ištirti nepavyko – sugriuvo šurfo V sienelė. Šurfe aptikta nedaug XIX(XVIII?)–XX a. datuojamų archeologinių radinių, surastas ir nedidelis kiekis žmonių kaulų bei jų nuolaužų.

Apibendrinant kol kas negausią istorinę medžiagą apie tiriamąjį objektą ir archeologinių tyrimų duomenis, galima teigti, kad labai tikėtina, jog aptikti 1702 m. švedų armijos įtvirtinimai. Kultūrinio sluoksnio storis tirtoje vietoje yra nuo 70 cm iki daugiau nei 3 m, o aptikto spėjamo griovio plotis yra 7–8 m. Aptariamuoju laikotarpiu Europoje būta ir didesnių bastioninių įtvirtinimų, skirtų gynybai nuo patobulėjusios artilerijos. Pažymėtina, kad aptariamuoju atveju aptiktos karinės stovyklavietės liekanos, tad įtvirtinimai ne tokie solidūs kaip miestų tvirtovių. Tiriamoje vietoje pylimas veikiausiai yra suplokštėjęs ar nukastas, nustumdytas. Tikėtina, kad statant pylimą naudotos ir medinės konstrukcijos. Tai būtina patikslinti tolesnių archeologinių tyrimų metu.

Neatmestina tikimybė, kad spėjami įtvirtinimai gali būti ir kito istorinio laikotarpio – ši Vilniaus vieta nuo seno buvo svarbi miesto, jo prieigų gynybai. Prie Neryje buvusios brastos Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas apgyvendino totorius, o jų gyvenvietės buvo kuriamos valstybės sostinės gynybai svarbiose vie-

tose. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad aptikto griovio pavidalas primena griovį, rastą vadinamajame Šiaurės miestelyje, Vilniuje. Šiame buvo palaidoti Napoleono Didžiosios armijos karių palaikai. Tyrimų metu (žr. A*TL 2002 metais*, V., 2003, p. 220–222) 1,5–2 m gylyje buvo atkastas 5–8 m pločio PR–ŠV kryptimi orientuotas griovys, kuriame ir laidoti mirusieji. Griovys, kaip ir rastasis Upės gatvėje, pjūvyje pusapvalis. Tikėtina, kad šie grioviai – 1812 m. Napoleono karių iškastų apkasų likučiai, nes yra išlikę duomenų, jog žiemą žuvę kariai laidoti pačių iškastuose apkasuose (Dundulis B., *Napoleono agresijos metais (1807–1812)*, V., 1981, p. 132), yra duomenų, kad laidota ir Žvėryne (vietovardžiai „Žvėrynas" ir „Saltoniškės" tam tikrą laiką vartoti kaip sinonimai). Pažymėtina, kad atliekant žvalgomuosius archeologinius tyrimus sklype Upės g. 21, aptikta žmonių kaulų, tad išlieka tikimybė, kad šioje Vilniaus vietoje yra dar viena masinė Napoleono karių kapavietė. Būtina patikslinti spėjamų įtvirtinimų pobūdį ir datavimą tolesnių tyrimų metu.

The Search for Fortifications at Upės St. 21, Vilnius

In 2015, a field evaluation was conducted at the site of planned new construction on the plot at Upės St. 21 in the historic Vilnius suburb of Saltoniškės. Three test pits (a total of 18 m^2) were excavated in a relatively small area and a manmade ditch was discovered in them (Figs. 2–4). The section showed the ditch to be semicircular, 7–8 m wide, and 2 m deep (and deeper) from the former ground's surface. It is thought that it is a ditch from the fortified campsite created in Vilnius at a ford across the Neris in 1702 during the Great Northern War (Fig. 1). The fortifications were marked in the 1737–1740 Vilnius city plan from the European city plan collection of Saxon General J. G. M. von Fürstenhoff. It is known that their remains were still above the ground's surface prior to the Second World War. 19th(18th?)–20th-century finds and human bones were discovered in the excavated cultural layer. It should be noted that the shape of the discovered ditch is reminiscent of one discovered in North Town, Vilnius.

Vytautas Juškaitis

Panemunės pilies pietinis korpusas

Panemunės pilies P korpuse Vilniaus dailės akademija atlieka rekonstrukcijos ir patalpų pritaikymo ekspozicijai darbus. Archeologiniai tyrimai vyko 2015 m. rugpjūčio–spalio mėnesiais. Pirmajame aukšte vykdant rekonstrukciją bus įrenginėjamos grindys, todėl žemės paviršių reikėjo nukasti 10–30 cm nuo dabartinio žemės paviršiaus. Žemės judinimo darbus numatyta vykdyti 24x7,1 m dydžio plote (171 m^2) (1 pav.).

Archeologiniai tyrimai Panemunės pilyje vykdomi nuo XX a. vidurio. 1954–1956 m. Panemunės pilies R bokštą ir korpusą tyrinėjo K. Mekas. Rasta koklių, plytų, indų šukių. 1959–1960 m. V, Š ir R korpusų aplinką tyrinėjo E. Milčiūtė. Tyrinėjimų metu aptikta XVI a. puodyninių ir plokštinių koklių fragmentų, XV–XVI a. buitinės keramikos šukių. 1994, 1995 ir 2002 m. V, Š ir R korpusų aplinkoje tyrinėjo A. Žalnierius (*ATL 1994 ir 1995 metais*, V., 1996, p. 180–185; *ATL 2002 metais*, V., 2005, p. 153–156), 2010 m. – N. Vailionytė (*ATL 2010 metais*, V., 2011, p. 195–198), 2011 m. – A. Malonaitis (*ATL 2011 metais*, V., 2012, p. 186–199).